

Segona
edició

Trieste

Una ciutat a plec de mapa

Joan Benesiu

UBe

Ciutats
per Pensar
Europa

Trieste

Trieste

Una ciutat a plec de mapa

Joan Benesiú

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Ciutats
per Pensar
Europa

Taula

Introducció	9
El <i>topos</i> literari i la <i>triestinità</i>	15
Algunes fites històriques	23
La ciutat perduda i el suïcidi	35
Svevo, Joyce i els cafès triestins	43
De Stuparich a Bazlen	53
Territori Lliure de Trieste	59
El jo dissident: psiquiatria i literatura	67
Bibliografia	75

Introducció

Una ciutat no és mai estrictament una ciutat. No és, tampoc, la seua història perquè la història ha de ser narrada i els narradors són vius, són persones que trepitgen uns carrers, que lligen un diari i no un altre, que miren i no miren, que deixen de veure algunes fractures per concentrar les forces a narrar-ne unes altres. Aquestes fractures mai no estan juntes, no són al mateix plànol, s'amaguen dintre de tants plecs que és difícil accedir al lloc remot on riu la xicalla, on s'abraça el jovent, on moren els vells i els malalts. Per a Agustí d'Hipona, recordem, hi havia dues ciutats que convivia sempre, i mai una feia desaparèixer l'altra, la icona especular que se li enfrontava. La ciutat de Déu era la imatge mítica que havia de servir per a avaluar l'altra, la terrena, per a ser-ne referència i evidenciar que viure implica un equilibri difícil entre el desig i la força del mite. Ací, als nostres assumptes triestins, la divinitat importa poc, però no, en canvi, la recerca permanent del mite, tan essencial per a comprendre quina és la ciutat que habitem, quin és el plec des d'on estímem i des d'on no parem de llegir i de pensar Europa, de la qual Trieste pot funcionar com a punt d'ancoratge. Un mite que tal vegada no deixem de construir mentre, fascinats per la ciutat adriàtica, per la seua història, per la seua literatura, per la seua geografia de mar i de muntanya càrstica com una cruïlla permanent, com una frontera permanent entre diferents mons i diferents cultures, escrivim sobre ella. L'escriptor triestí Claudio Magris, que va iniciar el camí investigador amb una tesi doctoral sobre el mite habsburguès en la literatura austríaca,¹ ha defensat que el mite «és la força necessària per a reduir les contradiccions irresolubles a una

¹ MAGRIS, C. (1966). *Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur*, Salzburg, Otto Müller.

harmonia que sigui capaç d'integrar-les» (Magris, citat a Škrabec, 2005: 138). Això ens fa pensar si serà possible trobar aquest caràcter ocult que implica l'anomenada *triestinità* que tants autors, des de Scipio Slataper (1888-1915) fins al mateix Claudio Magris, tot passant per escriptors com Giani Stuparich (1891-1961), van tractar de copsar o almenys il·luminar amb les seues recerques i reflexions constants sobre la ciutat. En una carta dirigida al poeta Biagio Marin datada l'any 1963, un jove Claudio Magris li escriu que la *triestinità* «è un problema molto vasto che un giorno vorrei affrontare, anche perché non è mai stata la storia di Trieste, della sua anima e della sua cultura» (Magris, 2014: 174). Com en tants altres casos, hi ha també el mite com a origen fundacional de la ciutat quan, en la versió d'Apol·loni de Rodas del robatori del velló d'or als còlquids, Jàson i els argonautes, que remunten el Danubi, passen al Sava i després carreguen la nau *Argo* a l'esquena fins a arribar al llit del Timavo. Aquest riu, però, desapareix en el carst triestí engolit per un terreny porós i ple d'avencs (que tindran un paper funest en la història de la ciutat) i torna a aparèixer abans d'arribar a l'Adriàtic, molt a prop d'on avui vigila la línia de costa el romàntic castell de Miramare i prop també del castell de Duino, on Rainer Maria Rilke va començar a escriure les seues elegies. Un dels mariners, Tergeste, decideix que ha arribat al seu lloc en el món i, mentre la nau continua el viatge per la mar, s'hi queda, segons la llegenda, per a fundar una ciutat que avui serà la nostra Trieste. El mite, doncs, per un motiu o per un altre, tiba la corda del destí de la ciutat des dels orígens fins a l'actualitat.

A Trieste hi ha la ciutat històrica, que en una part és ciutat real, existeix en un cantó d'Itàlia, en una perifèria, ja als Balcans. L'escriptora Jan Morris (1926-2020) la situa en un plec del mapa i afirma que, si no hi has estat mai, resulta molt difícil saber on és; diu que no ho saben ni els italians. Els mapes són, evidentment, constructes mentals i polítics. Claudio Magris explica una anècdota que ens servirà com a punt de partida: de xiquet, diu, sempre havia situat Praga, en el seu imaginari, molt més a l'est que no pas, per exemple, Viena, fins que un dia, a l'escola, va

adonar-se que no era així i va quedar del tot sobtat per aquest *décalage* que alterava la percepció i conformava una realitat, una narració ben lluny de tota innocència. Podríem provar de construir un mapa mental de l'Europa política a partir de les línies mudes que separen la terra de la mar. És possible que, si no estem ben avesats a la geografia, tinguem vertaders problemes per a establir una correlació adient de l'Europa de l'Est en relació amb la longitud i la latitud de les fronteres. Trieste també està afectada per aquest desconeixement. Pertany a l'est d'Europa? És la porta d'entrada de l'Orient? Almenys així ho semblava a l'escriptor irlandès James Joyce (1882-1941), establert a la ciutat, com se sap i explicarem més endavant, durant les primeres dues dècades del segle xx. Una munió de ciutadans vinguts d'arreu de l'Europa Central i de l'Est, incloent-hi Grècia, ajudaven a fer aquest judici. El comerç amb el Mediterrani oriental després dels acords amb l'ancestral enemic otomà deixava lliure l'Adriàtic, i des de Trieste les expedicions se succeïen sense treva. Les ciutats europees apareixen remenades dins del nostre imaginari, almenys per a tots els que hem crescut en una Europa dividida pel teló d'acer. L'est s'endinsa en l'oest, el que és relativament a prop sembla lluny, com en un parany d'una de les construccions artístiques de M. C. Escher, una mostra molt àmplia de les quals s'exhibia a Trieste l'hivern de 2020, quan, poc abans del tancament inesperat de les fronteres, vaig poder fer la meua segona visita a la ciutat adriàtica.

La primera visita l'havia feta l'any 2014. En aquella ocasió vaig tenir una sensació molt semblant a la idea de decalatge que anomenava abans. On som?, em vaig preguntar de seguida només posar els peus en la ciutat, que no aterràvem a Itàlia? Per descomptat, era a Itàlia, però la presència de l'esperit austríac es feia palès en els nous barris burgesos construïts des que la ciutat era considerada port franc de l'Imperi austrohongarès; el «borgo Teresiano», el «borgo Giuseppino» fixaven una relació directa amb les mansions habsburgueses de Viena, sols que a la ciutat es parlava italià i no eren de cap manera invisibles els retolats continus en eslovè de carrers o cartes de restaurants. Malgrat que

sabia on anava, tot allò em va descol·locar una mica, diguem que em va sorprendre, si es pot dir així, tot i estar preparat d'alguna manera per a la sorpresa. I jo no estava en edat escolar, l'estiu de 2014. En tot cas, estava dins del somieig del ciutadà mitjà europeu, mig llegit mig instruït en esdeveniments polítics generals. Prou inconscient per a deixar-me sorprendre per la llengua eslovena en els carrers d'Itàlia, és a dir, per a deixar-me sorprendre per la Història, per dir-ho en una frase breu.

Hi ha molta literatura a Trieste i sobre Trieste. Probablement l'assaig més enriquidor i eloqüent sobre la ciutat, la seua literatura i la seua història és el d'Angelo Ara i Claudio Magris, *Trieste. Un'identità di frontiera*. Aquest assaig, com altres articles de Magris, ha estat cabdal en la confecció d'aquesta breu i limitada excursió per la ciutat i una part de la seua literatura. També és interessant un llibre publicat a les darreries de 2020 com és *Trieste di carta. Guida letteraria della città*, on el professor Gianni Cimator fa un repàs bastant exhaustiu dels mèrits literaris i les contradiccions que, a parer seu, acrediten els escriptors triestins. És un treball divulgatiu, però prou exhaustiu i seriós per a satisfer qui vulga saber més sobre les lletres de la ciutat i sobre alguns autors o autores com Cergoly, Covacich, Kosovel, Bettiza, Marin, Mattioni, Rosso, Tomizza, Rumiz, Pittoni, Giotti i altres, els quals o bé no han aparegut en les pàgines presents o bé no hi han tingut l'espai que sens dubte mereixien. Entre nosaltres, la ciutat no va generar cap entusiasme en Josep Pla, a qui semblava freda i habitada per individus probablement refredats. Però Trieste sí que ha despertat l'interès de les revistes culturals o literàries. El 1991 la revista *Debats* dedicava el número 38 a un monogràfic sobre Trieste que incloïa l'entrevista sobre la ciutat a Roberto Bazlen, un capítol del llibre d'Ara i Magris i textos de Calasso o Guagnini, entre molts d'altres. El 2017 el número 10 de la revista *El Funàmbul* també era un monogràfic sobre Trieste, amb articles de Montale, Slataper, Pahor, Škrabec, Bazlen, Voghera, Saba, Pressburger, Kosovel, Stuparich, Martí Monterde i altres. Tot un senyal que la radiació emesa des de la badia adriàtica arriba fins ací amb força. Per acabar, he d'assenyalar que per la seua altura poè-

tica cal ressenyar la importància de l'assaig de Jan Morris *Trieste o el sentido de ninguna parte*. El llibre, escrit des de la plenitud d'una vida ja viscuda, obre la ciutat al visitant curiós des d'un lloc emocional que encaixa perfectament amb l'estranyesa d'una existència transcorreguda sempre a la vora d'alguna mena de frontera política, cultural o identitària, però sempre trepitjada des de la curiositat i l'estima per les cantonades de la Història, pels llocs on es capgiren els segles, i contada potser amb un punt de nostàlgia però sempre prop de l'excel·lència literària.

Jan Morris parla de l'àngel que deixa passar el silenci quan, absorta, es queda pensant en no res, i aleshores, en aquell instant precís, es veu transportada a Trieste ja com una imatge melancòlica del que va ser per a ella una altra vida. Fascinada per la grandesa perduda, per la potència desapareguda, es deixa seduir i sent com aquell port adriàtic es lliga a la seua imaginació gairebé opaca i plena d'una dolça malenconia que no sols representa emocions adolescents del passat de la seua vida, sinó també moltes de les temàtiques i dels somnis que l'han acompanyada sempre. Aleshores se sent transportada, diu, com fora del temps cap enlloc, i a aquest estar inerme d'estranyesa l'anomena «efecte Trieste». Jan Morris va formar part de l'ocupació anglesa de la ciutat a la fi de la II Guerra Mundial, però llavors no era una dona, sinó un soldat de l'exèrcit britànic que es deia James Morris. James va canviar de sexe l'any 1972 i va esdevenir Jan, igual que la ciutat havia canviat de mans el 1918 i més tard el 1945. El contrast entre les coses que semblen permanents i que no ho són sempre és a la vora de les nostres vides. En qualsevol moment hem d'estar preparats per a la fractura, i això ho saben millor les terres de frontera, els territoris perifèrics, més que no els centrals, on la il·lusió de l'opulència de la identitat genera esvorancs de sentit i inconsistències enormes. La perifèria esdevé aleshores un lloc d'interès cabdal i, d'alguna manera, recupera el lloc literari central que havia perdut quan pensàvem en la geopolítica. Gilles Deleuze va escriure un llibre sobre Leibniz que va titular *El plec (Le pli)*, en què parla dels llocs com si es tractara de punts concrets d'un mapa per desplegar. Leibniz havia encunyat un nou

concepte filosòfic, la mònada era un punt de sentit metafísic mínim, però també una regió de l'univers que pretén reflectir l'ordre de l'univers sencer. De la mateixa manera, nosaltres volem desplegar el sentit que amaga una ciutat que, segons Jan Morris, ocupa sempre un plec del mapa que comprem, un lloc incòmode, inaccessible i remot, a punt ja per a formar part d'una altra pàgina. No podem arribar més que a desfer un o dos d'aquests plecs que donen riquesa al món, però finalment estem d'acord que la ciutat funciona com una metàfora, com una al·legoria de la inestabilitat barrejada amb edificis sòlids i de grans fonaments. Cada cosa ens duu a una significació nova que va més enllà d'allò que tenia la pretensió de significar. Trieste és també una baula d'aquest camí. Obrim el mapa dels seus plecs per a descobrir alguna de les fractures des de les quals s'ha escrit, sense cap mena de dubte, una de les millors literatures de tot el segle xx.

El *topos* literari i la *triestinità*

D'aquesta ciutat que hem anomenat real, però que només és una altra ciutat contada, apareix una ciutat pensada, una ciutat amb mil i una radiacions literàries que són una construcció feta a base d'episodis històrics seriosos, de guerra, de fronteres mòbils, d'una salabor de mar i d'un vent fred que tot ho enfila, la *bora*, que obliga a col·locar cordes en algunes cantonades perquè els triestins puguin agafar-se a la ciutat i no s'envolen. Una ciutat centre-europea, austríaca per l'arquitectura, on es parla italià, on existeix una minoria eslovena que parla eslovè i que té les seues escoles eslovenes; una ciutat que és una mostra del que Claudio Magris anomena amb assiduïtat, amb un terme que ha tingut una gran acollida, territori de *Mittleuropa*,¹ indret bàsic per a l'establiment dels valors europeus d'una certa llibertat en la convivència

1 L'escriptora, traductora i crítica literària Simona Škrabec ha reflexionat al voltant de l'ús que Magris fa del concepte *Mittleuropa* en el seu molt interessant assaig *L'atzar de la lluita* (2005, Afers). En el capítol titulat «La desconstrucció d'un mite» assenyala que el mateix Magris indica que el concepte *Mittleuropa* fa referència a l'encontre de la cultura alemanya amb altres cultures de la regió, però sempre sota l'òptica de l'hegemonia germànica, cosa que implica que l'ús del concepte prefigura una determinada visió de la zona que acaba per animar el mateix mite de vinculació de l'Europa central amb la imatge de l'extingit Imperi austrohongarès des de la perspectiva vienesa, que és el que l'autor triestí pretén revisar al llarg de la seua obra. Tanmateix, caldria preguntar-nos si el concepte serveix per a denotar alguns trets de la literatura triestina o de quina cosa parlem quan parlem de la *triestinità* i si això de què parlem té relació o no amb *Mittleuropa*, un concepte que no ens ha de seduir fins al punt d'ocultar-nos si estem parlant d'una cosa real o no.

de les nacions i els pobles europeus, amb dosis importants d'humanisme i liberalisme. Una Europa que encarna certs valors morals i culturals, tot i que no constitueix el nucli polític de l'Europa actual, desplaçat cap al nord-oest, on tenen seu totes les institucions importants de la Unió Europea, des de Brussel·les fins a Estrasburg tot passant per la Haia.

La ciutat de Trieste, doncs, té un problema amb la seua identitat, amb la recerca d'una pretesa essència que només pot arribar-li si parlem amb el discurs i la perspectiva narrativa que és pròpia del mite. El problema, com se sap, no és nou ni de bon tros, sinó que s'arrossega des del moment que a la ciutat, austríaca des del segle XIV, en concret des de 1382, comença a notar-se la puixança italianitzant que prové del moviment del Risorgimento i que aconseguirà la unificació de la Península, amb l'excepció dels territoris de cultura italiana dominats per l'Imperi austrohongarès. A partir d'aquest moment tots els territoris de cultura italiana que cauen sota els dominis de l'emperador Francesc Josep sentiran el batec de la pàtria italiana que els crida i l'irredemptisme no farà més que guanyar empenta. Aquesta puixança aviat converteix Trieste en un qüestionament sobre l'essència de la ciutat, que, a banda de l'esperit austrogermànic que la custodia, no pot oblidar l'element eslav que recorre tot el *hinterland* que l'envolta i que també és molt present en determinats barris. Com calia esperar, entre els irredemptistes abunden els homes de lletres preocupats per la cultura i per l'esdevenidor identitari de la ciutat. No tardarà gaire a aparèixer la reflexió sobre el concepte que ha de recollir l'essència de la ciutat. La *triestinità* i la manera en què aquesta característica especial ha de formar part del seu cànon literari. Angelo Ara i Claudio Magris, en les primeres pàgines de *Trieste. Un'identità di frontiera*, un llibre, com dèiem, cabdal per a comprendre aquesta ciutat, expliquen la dificultat de trobar una definició per a la identitat d'un lloc tan sotmés als daltabaixos de la història. Afirmen que les dificultats històriques que ha viscut la ciutat adriàtica fan que els triestins busquen una essència que, en ser forçosament difusa, no pot trobar-se i definir-se més que de manera negativa,

així com l'austriac Robert Musil definia els austríacs com uns austrohongaresos sense l'hongarès. La recerca de les essències, defensen, ens condueix necessàriament al mite; i el mite, si no se'l pren amb mesura, ens pot portar directament a la mistificació i a viure en la nostàlgia, que potser és el perill que recorre no sols aquesta ciutat, sinó una forma d'entendre allò que és Europa, és a dir, una forma de veure Europa com un continent mort, exhaurit, que només pot viure del passat, com els aristòcrates vinguts a menys.

La discussió sobre l'essència, sobre la triestinitat, ens porta directament al *topos* literari, a la ciutat-idea. La reflexió sobre la *triestinità* que elaboren Ara i Magris s'atura en un dels llibres fundacionals d'aquest *topos* literari que inunda la ciutat i que potser ja no la deixarà ser ella mateixa mai més o, cosa que és el mateix, contribuirà decisòriament a definir-la. El llibre, com el lector que coneix la ciutat i la seua literatura ja sap, és *Il mio Carso*, de Scipio Slataper. Slataper hi comença dient que ha nascut al Carso, en un bosc de roures a Croàcia o a la planura moraviana, però tothom descobreix que es tracta d'un italià i que els parla com a tal. Tota la novel·la suposa una connexió amb la terra que envolta Trieste i amb la naturalesa que ens ha de permetre la vida més enllà del racionalisme de les ciutats, també del racionalisme austríac de la seua ciutat. El lirisme i la poesia inunden les seues planes, però aquell rerepaís del qual parla Slataper és un territori poc italià i més aviat eslovè. S'inicien, doncs, les contradiccions que recorren la ciutat i la seua literatura. Slataper, amb un text d'incalculable bellesa i alè poètic, tracta de cercar una *triestinità* que resultarà del tot complexa i fugissera. Ara i Magris (2007: 17) escriuen:

Trieste tiene características peculiares, pero el hecho de subrayarlas, que a veces es una inconfesable pretensión de poseer una especie de monopolio, constituye una imposición ideológica, que, según el momento, adopta fórmulas distintas. La historia de este mito de la diversidad —con sus regresiones, sus testimonios reveladores y su paisaje sentimental— no es la historia de Trieste, sino la historia de un motivo característico y recurrente de amplios sectores

de la cultura triestina, es la historia de lo que Fabio Cusin ha llamado «el particularismo triestino». Seguir la historia de un mito no significa aceptarlo, sino comprender esa realidad histórica más amplia, de la que también forman parte su génesis y su evolución.

Per a Magris l'objectiu era en algun moment fer de Trieste una ciutat-pont i una referència per a la connexió entre els universos llatins, eslaus i germànics, i això és el que ocorre, segons ell, més o menys fins a l'any 1848, amb realitats culturals que *saben* de les altres, que es tenen mínimament en compte. A partir d'aquest 1848, les nacions i els nacionalismes comencen a créixer i les comunitats van aïllant-se fins al desconeixement, com si a poc a poc esdevingueren sordes a la realitat que les envolta, de manera que, mentre que l'alta cultura es produeix o es pensa en alemany, la vida popular discorre en italià i els eslovens aprenen a treure el cap en aquesta arquitectura política ambiciosa i difícil que significa l'Imperi austrohongarès de Francesc Josep. Amb aquesta complexitat, abordar la qüestió de la *triestinità* resulta poc menys que un impossible, perquè cada caràcter de dins de la ciutat queda definit per la negació de l'altre i tots junts constitueixen, cada vegada més, un univers de sords. Els contactes culturals entre les diferents poblacions que fan seua la ciutat van minvant. Segons Ara i Magris (2007: 28):

La *triestinidad* existe en la literatura, su única patria verdadera, no localizable en ningún otro lugar de forma clara. Trieste, quizá más que cualquier otra ciudad, es literatura, es su literatura. Svevo, Saba i Slataper son menos escritores que nacen en ella y de ella, que escritores que la generan y crean, que le dan un rostro, rostro que de otra manera, en cuanto tal, quizá no existiría.

Potser per això Jan Morris troba que quan pensa en la ciutat se sent transportada des de fora del temps cap enllloc, perquè Trieste com a tal només existeix en l'imaginari literari. Ara bé, per a molts éssers humans aquest univers literari que compon una ciutat, en concret aquesta que ens ocupa, no és que siga més real que la realitat mateixa, és que se superposa a ella i la consti-

tueix, perquè no hem pogut viatjar a Trieste sense la companyia dels seus escriptors i els personatges i escenaris que van crear, sense la intel·ligent sensualitat d'Edda Marty, l'espessa boira de fum de tabac que acompanya les passejades matinals de Zeno Cosini o les excursions nervioses d'Alfonso Nitti a la casa dels Maller, per a anomenar només tres dels seus herois fets de l'etèria carn triestina. Ara i Magris sostenen que aquest imaginari literari és en la base de la constitució de tots els grups que viuen en la Trieste austrohongaresa perquè tots viuen amb una certa incomoditat. Els italians han d'afirmar-se a la contra; són fills, per tant, d'una lluita que ací coneixem bé perquè és, per dir-ho amb paraules de la cançó, sorda i constant. Els eslovens, afirmen, només apareixen als ulls de la ciutat quan deixen de ser pagesos; als alemanys i als austríacs, la imatge del món els arriba des de més amunt de les muntanyes dels Alps. Cap d'ells, doncs, «vivía en la naturaleza ni en la realidad, sinó en la idea que tenía de sí mateix, en la literatura, que adquiría d'aquesta manera un valor existencial fundador» (Ara i Magris, 2007: 30).² Una prova d'aquesta literaturització de la ciutat la podem trobar, per exemple, en alguns dels textos del llibre de memòries de Giani Stuparich *Trieste nei miei ricordi*, quan l'escriptor recorda la figura de l'amic Scipio Slataper, mort el 1915 mentre lluita per aconseguir la incorporació de Trieste a Itàlia en el transcurs de la I Guerra Mundial. Stuparich descriu l'escena de la lectura d'*Il mio Carso* a l'habitació, amb la finestra tancada i els ulls plorosos de Slataper:

Non dimenticherò mai quella voce pastosa che via via s'inteneriva e vibrava di commozioni, la bocca forte che modulava sotto i biondi baffi leggeri e spioventi, e lo sguardo profondo dagli occhi azzurri incassati che ogni tanto si rivolgeva a me, como per scrutare sul vivo la mia impressione. Credo che fosse soddisfatto, perché, anche se non le parole, il mio volto tradiva i sentimenti che provocava in me la sua lettura. Era proprio la scoperta poetica dalla nostra anima triestina. Dimenticavamo d'esser nel freddo e, in quell'at-

2 La traducció és meua.